

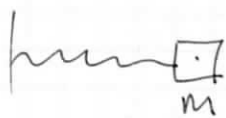
Mechanika nieliniowa i chaos

- Odkrycia ostatnich kilkudziesięciu lat w układach opisywanych nieliniowymi równaniami ruchu może występować chaos. Chaos pojawia się w wielu różnych procesach
  - oscylacje układów mechanicznych
  - reakcjach chemicznych
  - przepływie płynów
  - pracy laserów
  - wzroście populacji i rozprzestrzenianiu się chorób

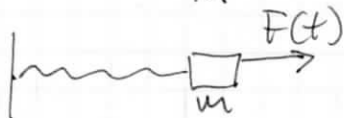
Mimo deterministycznego charakteru równań opisujących ewolucję układu (np. równania Newtona) jego szczegółowe zachowanie w przyszłości jest w praktyce niemożliwe do przewidzenia.

Aby układ wykazywał zachowania chaotyczne, równania opisujące jego ruch (ewolucję czasową) muszą być nieliniowe.

Przykłady równań liniowych

$$m\ddot{x} = -kx$$

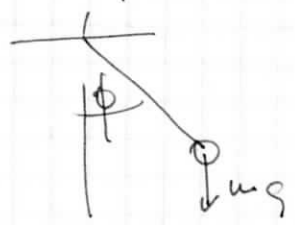

wywołana siła

$$m\ddot{x} = -kx + F(t)$$

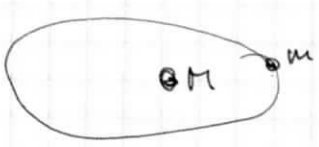
liniowe niejednorodne

Przykłady równań nieliniowych

$$I \ddot{\phi} = M \leftarrow \text{moment siły}$$

$$mL^2 \ddot{\phi} = -mgL \sin \phi$$

$$m \ddot{r} = -\frac{GmM}{r^2}$$

Henri Poincaré (1854 - 1912)

Rozpatywał problem trzech ciał (opisany równaniami nieliniowymi!)

Zauważył, że rozwiązania mają szczególną własność, obecnie nazywaną wrażliwością na warunki początkowe (jedną z cech układu chaotycznego)

Spójnienia Poincaré przetrwały niezauważone przez fizyków aż do lat 70.

Dlaczego? - (I) rozwój, szczególniej teorii względności
brak zainteresowania mechaniką klasyczną

(II) rozwój komputerów i numerycznych technik (algorytmów) obliczeniowych

I Nieliniowość jest warunkiem koniecznym wystąpienia chaosu, ale niewystarczającym.

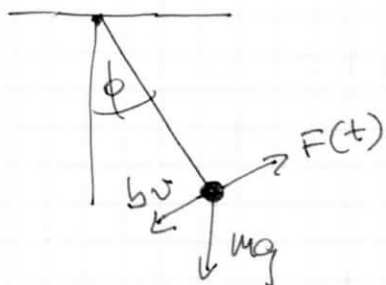
Równanie idealnego wahadła matematycznego jest nieliniowe, ale NIE prowadzi do chaosu!

Równanie musi być nieliniowe i dostatecznie skomplikowane!

np. tłumiony, wymuszony ~~oscylator~~ wahadło harmoniczny

$$mL^2 \ddot{\phi} = -mgL \sin \phi - bL^2 \dot{\phi} + LF(t)$$

tłumienie   wymuszenie

Porozważamy siłę reakcji w punkcie zawieszenia wahadła, gdyż nie daje wkładu do całkowitego momentu siły.

w dalszej dyskusji będziemy zakładali, że siła wymuszająca jest periodyczna.

$$F(t) = F_0 \cos \omega t$$

F_0 ← Amplituda siły wymuszającej
 ω ← częstota wymuszenia

$$\ddot{\phi} + \frac{b}{m} \dot{\phi} + \frac{g}{L} \sin \phi = \frac{F_0}{mL} \cos \omega t$$

$\frac{b}{m} = 2\beta$ gdzie β - współczynnik tłumienia

$\frac{g}{L} = \omega_0^2$ - częstość własna wahadła

$\frac{F_0}{mL}$ - ma ten sam wymiar co ω_0^2

$$\frac{F_0}{mL} = \gamma \omega_0^2 \Rightarrow \gamma = \frac{F_0}{mL \omega_0^2} = \frac{F_0}{mg}$$

γ - zredukowana amplituda wymuszenia

Jeżeli $\gamma < 1$ $F_0 < mg$ nie jest możliwe utrzymanie wychylenia wahadła $\phi_0 = 90^\circ$.

$\gamma > 1$ $F_0 > mg$ $\phi \rightarrow \pi$ możliwe

$$\ddot{\phi} + 2\beta \dot{\phi} + \omega_0^2 \sin \phi = \gamma \omega_0^2 \cos \omega t$$

TWN

$$\sin \phi \approx \phi$$

$$\ddot{\phi} + 2\beta \dot{\phi} + \omega_0^2 \phi = \gamma \omega_0^2 \cos \omega t$$

liniowe równanie niejednorodne

(Równanie tłumionego, wymuszonego, oscylatora harmonicznego)

$$\phi(t) = \underbrace{\phi_{hom}(t)}_{\text{hom}} + \underbrace{\phi_{szn}(t)}_{\text{part}}$$

Rozwiązanie szczególne równania niejednorodnego

Rozwiązanie ogólne równania jednorodnego

$\omega_0 > \beta$

$\phi_{oj}(t) = A \exp(-\beta t) \cos(\omega_0 t + \alpha)$
 $\omega_0 = \sqrt{\omega_0^2 - \beta^2}$

$\omega_0 < \beta$

$\phi_{oj}(t) = A e^{-\lambda_1 t} + B e^{-\lambda_2 t}$
 $\lambda_{1,2} = \beta \pm \sqrt{\beta^2 - \omega_0^2}$

$\omega_0 = \beta$

$\phi_{oj}(t) = (A + Bt) e^{-\omega_0 t}$

$\phi_{part}(t) = \text{Re} \left\{ F_0 \chi(\omega) \exp(i\omega t) \right\}$
 $\chi(\omega) = \frac{1}{\omega_0^2 - \omega^2 + 2i\lambda\omega}$

Po dostatecznie długim czasie

$\phi(t) = B(\omega) \cos(\omega t + \delta(\omega))$ $B(\omega) = F_0 |\chi(\omega)|$
 $t \gg \frac{1}{\beta}$

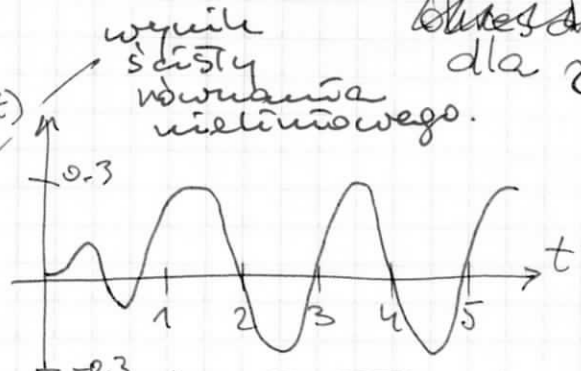
$\gamma \ll 1$ dla małych γ przybliżenie $\sin \phi \approx \phi$ (małych drgań) jest prawdziwe

n.p. $\gamma = 0.2$

$\omega_0 = \frac{3}{2} \omega$
 $\beta = \frac{\omega_0}{4}$

czas uśredniony w jednostkach $\tau = \frac{2\pi}{\omega}$
dla $\omega = 2\pi \Rightarrow \tau = 1$

Rozwiązania numeryczne dla równania TWW przy pomocy NDSolve w pakiecie Mathematica

$\phi(0) = 0$
 $\dot{\phi}(0) = 0$

drgania sinusoidalne o okresie sily wymuszajacej

takie same drgania otrzymuje się dla dostatecznie dużych czasów nie zależnie od warunków początkowych

Człony przejściowe zanikają i układ zbliża się do jednoczesnie określonego "atraktora".

1. Istnieje jednorodny atraktor, do którego zbliża się, gdy uśrednienie od wybranych warunków początkowych.
2. Ruch odpowiadający temu atraktorowi ma charakter sinusoidalny z częstotścią dobitnie równą częstotliwości wymuszenia.

Stabo nieliniowe oscylacje TWW

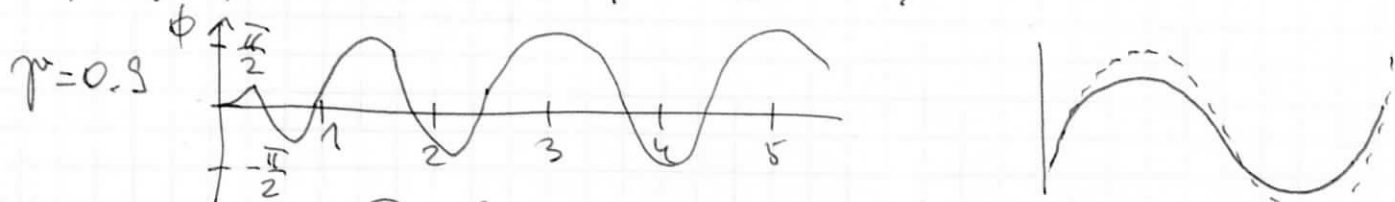
Zwiększamy amplitudę wymuszenia γ

$$\sin \phi \approx \phi - \frac{1}{6} \phi^3$$

$$\cos^3 \phi = \frac{1}{4} (\cos 3\phi + 3 \cos \phi)$$

$$t \gg 1 \quad \phi^{(3)}(t) = A \cos(\omega t - \delta) + B \cos 3(\omega t - \delta) \quad B \ll A$$

Przy zwiększaniu γ w rozwiązaniu pojawi się mały przyrost oscylujący z częstotnością 3ω

Ruch nie jest sinusoidalny, ale jest periodyczny o okresie wymuszenia

Dalsze zwiększanie γ

$$\phi(t) = \phi^{(3)}(t) + \underbrace{C \cos n(\omega t - \delta)}_n$$

$$T = \frac{2\pi}{3\omega}$$

człony z wykreślni harmonicznych

Składowa harmoniczna rzędu n o częstotliwości $n\omega$ jest funkcją okresową o okresie $\tau_n = \frac{2\pi}{n\omega} = \frac{\tau}{n}$

W jednym okresie wymuszenia, n -ta harmoniczna oscyluje n -razy.

Ruch będący złożeniem wielu harmonicznych nadal będzie ruchem okresowym o tym samym okresie co wymuszenie.

Oscylacje stabo nieliniowe $\gamma < 1$

Istnieje jednorodny atraktor o okresie równym τ okresowi wymuszenia.

Dalsze związekanie $\gamma \rightarrow$ zbliżanie się do układu chaotycznego

$\gamma = 1.06$

Układ zbliża się do atraktora o określonym okresie równym okresowi wymuszenia

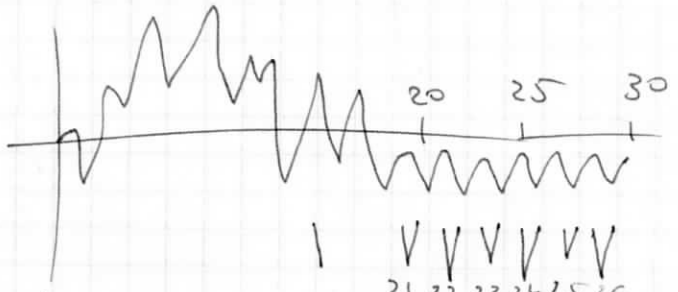
t	34	35	36	37	38	39
$\phi(t)$	6.0366	6.0367	6.0366	6.0366	6.0366	6.0366

Idealnie okresowy po 35 okresach wymuszenia.

Nie różni się pod tym względem od układu dla $\gamma = 0.9$.

Oscylacje z okresem 2

$\gamma = 1.073$

częstość z jaką powtarza się układ różni się od częstości wymuszenia (jest 2 razy ~~większa~~ ^{mniej} podharmoniczna)
Okres podwaja się

Dominujący wkład ma człon $A \cos(\omega t - \delta)$ niemniej $\phi(t)$ z pewnością zawiera mały człon subharmoniczny o okresie 2.

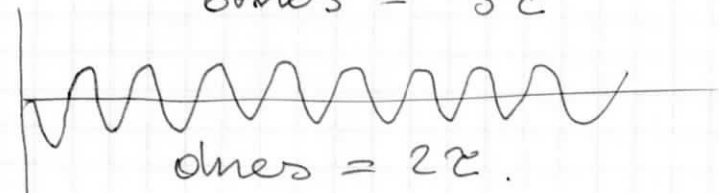
Oscylacje z okresem 3

$\gamma = 1.077$

$\phi(0) = 0$
 $\dot{\phi}(0) = 0$

$\dot{\phi}(0) = 0$
 $\phi(0) = -\frac{\pi}{2}$

W przypadku oscylatora nieliniowego różnym warunkom początkowym mogą odpowiadać różne atraktory.

Kaskada podwojania okresu

Warunki brzegowe

$\phi(0) = -\frac{\pi}{2}$ $\phi(0) = 0$ prowadzi do istnienia różnej i przy tym bardzo ciekawej ewolucji.

$\gamma = 1.06$	dnies	2
$\gamma = 1.078$	dnies	2^2
$\gamma = 1.081$	dnies	4^2
$\gamma = 1.0826$	dnies	8^2

Wartość progowa γ^* , dla której następuje podwojenie okresu (punkt bifurkacji) jest trudna do określenia

dzięki się, że jest równa $\gamma_1 = 1.0663$

$$2 \rightarrow 4$$

$$\gamma_2 = 1.0793$$

$$2^{n-1} \rightarrow 2^n$$

$$\gamma_n$$

Mitchell Feigenbaum (1944)

n	dnies	γ_n	$\gamma_n - \gamma_{n-1}$
1	$2 \rightarrow 4$	1.0663	
2	$4 \rightarrow 8$	1.0793	0.0130
3	$8 \rightarrow 16$	1.0821	0.0028
4	$16 \rightarrow 32$	1.0827	0.0006

$$\phi(0) = -\frac{\pi}{2} \quad \dot{\phi}(0) = 0$$

$$(\gamma_{n+1} - \gamma_n) \approx \frac{1}{\delta} (\gamma_n - \gamma_{n-1})$$

$$\delta = 4.6692016$$

Liczba Feigenbauma

↑
stwierdzenie
w granicy $n \rightarrow \infty$
 $\gamma_n \rightarrow \gamma_{kr} \quad (n \rightarrow \infty)$

$$\gamma_1 < \gamma_2 < \dots < \gamma_n < \dots < \gamma_{kr}$$

$$\underline{\gamma_{kr} = 1.0829}$$

Po przekroczeniu $\gamma > \gamma_{kr}$ pojawia się chaos

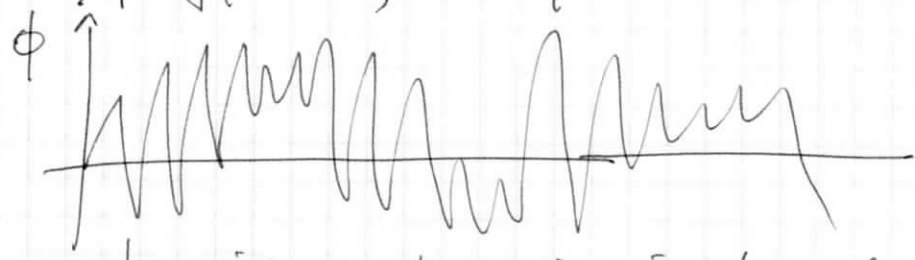
Kaskada podwojania okresu $\rightarrow$ droga do chaosu

Jedną z możliwych dróg

Systemy wykazują chaos ^{pojawia} bez kaskady podwojania częstotliwości

Chaos

jeżeli współczynnik $\gamma > \gamma_{\text{lin}} = 1.0829$
 to ruda naszego TWW przyjmuje postać,
 której przyjęto się nazywać chaosem

ϕ nie wykazuje żadnych oznak
 okresowości.

Wrażliwość na warunki początkowe

Dwa identyczne wahadła
 w chwili $t=0$ niezrównane różne warunki początkowe
 (np. wychylenia $\phi(0)$ różniące się o stałą stopnia)

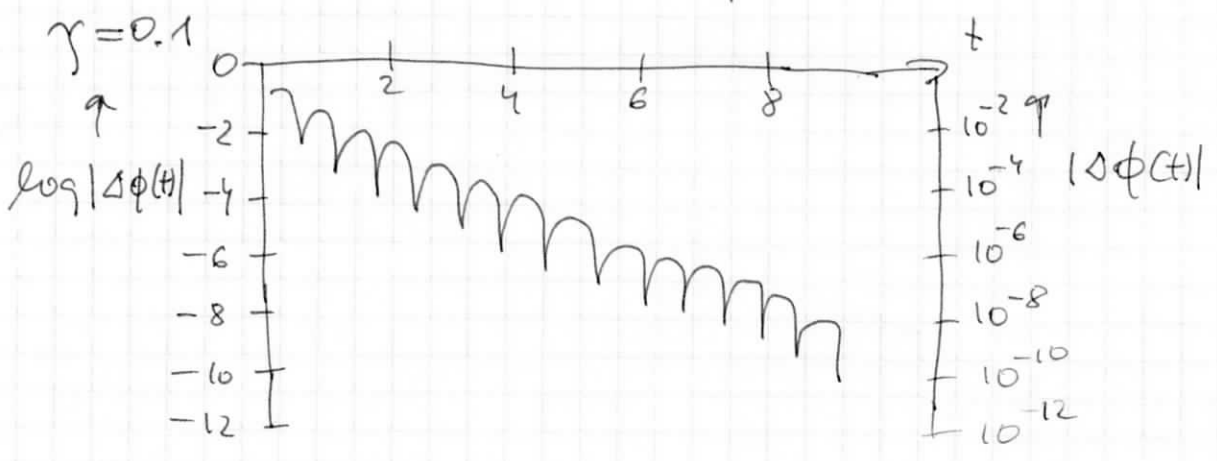
czy będą się różniły wychylenia obu wahadeł
 w miarę upływu czasu?

$\phi_1(t)$; $\phi_2(t)$ $\Delta\phi(t) := \phi_2(t) - \phi_1(t)$

W przypadku oscylatora liniowego

$$\Delta\phi(t) = D e^{-\beta t} \cos(\omega t - \delta)$$

$$\ln |\Delta\phi(t)| = \ln D - \beta t + \ln |\cos(\omega t - \delta)|$$

Oscylator liniowy jest niewrażliwy na warunki
 początkowe

$\gamma = 1.105$

$$\gamma^* = 1.105$$

$$\Delta\phi(0) = 0.0001$$

$$\Delta\phi(16) = 3.5$$

4 razy wielkości!

Ruch chaotyczny wykazuje skrajnie dużo wrażliwość na warunki początkowe

Wykładnik Lapunowa

$$\Delta\phi(t) \sim Ke^{\lambda t}$$

obwiednia oscylacji

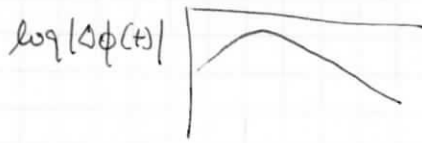
$\lambda < 0$ ruch nie jest chaotyczny (przyjmuje z czasem postać okresowych drgań)

$\lambda > 0$ ruch chaotyczny (nieregularny i ~~okresowy~~ nieokresowy)

Większe wartości γ^*

Niespodzianka! dla $\gamma^* = 1.13$ ruch jest okresowy
okres = 3π

dla $\gamma^* = 1.503$ chaotyczny
okna ruchu okresowego!

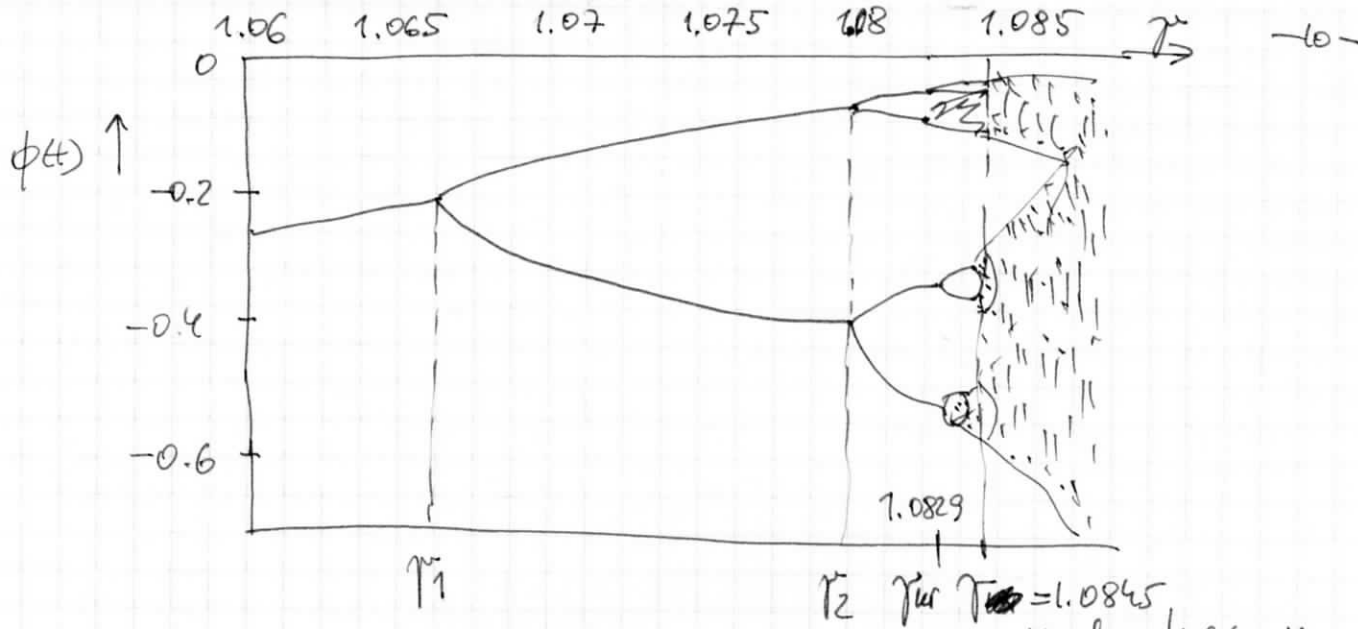

Diagramy bifurkacji

Zmiany okresu ruchu w funkcji γ^*

Dla każdego γ^* wykreślamy $\phi(n\pi)$ dla kilkuset n
up $n \in [501, 600]$

Jeżeli funkcja $\phi(t)$ ma okres ^{rdowy okresowi} wyjmuje jedną wartość
to $\forall n \phi(n\pi) = \phi$ jedna wartość
Jeżeli okres jest rdowy 2
 $\phi(n\pi)$ przyjmuje 2 wartości

kilkaset wartości γ (271)

Analiza dla większych γ

$$\phi(t_0), \phi(t_0 + \epsilon), \phi(t_0 + 2\epsilon)$$

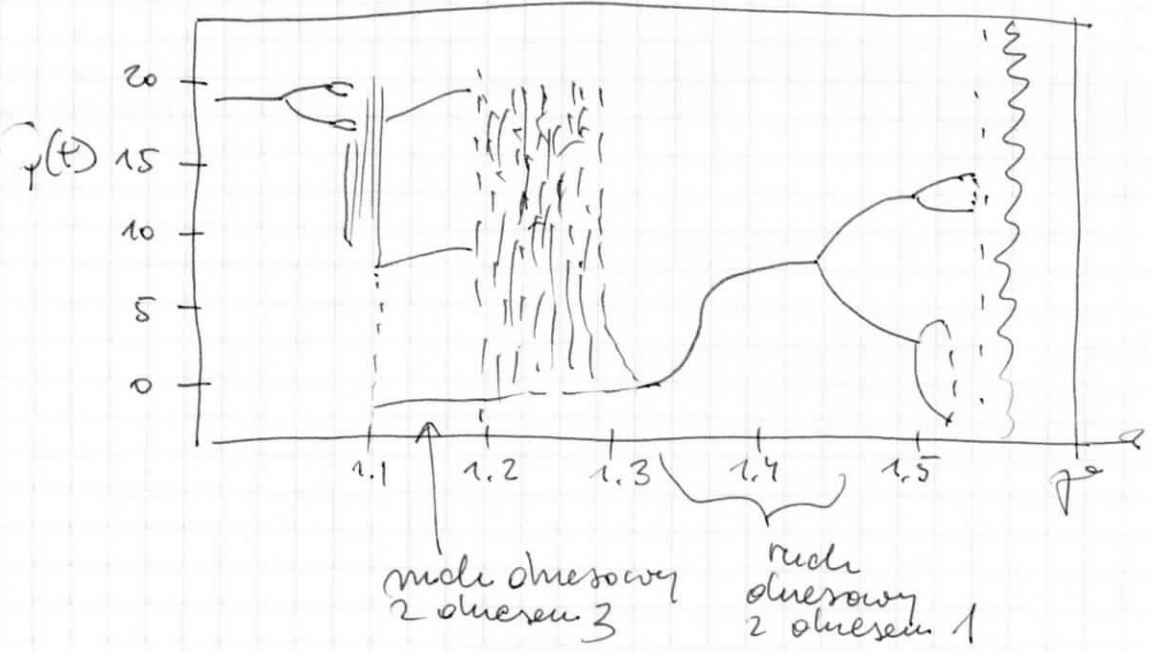
Nawet jeżeli układ jest okresowy mogą związać się o 2π .

Zredukować $\phi(t_0 + n\epsilon)$ do przedziału $[-\pi, \pi]$

Wykreślić $\dot{\phi}(t_0), \dot{\phi}(t_0 + \epsilon), \dot{\phi}(t_0 + 2\epsilon) \dots$

zamiast $\phi(t_0)$

Podawanie 2π do ϕ nie ma wpływu na prędkość kątową

Dla $\gamma = 1.4$ układ okresowy
Po dwóch cyklach wymuszenia układ staje się okresowy.

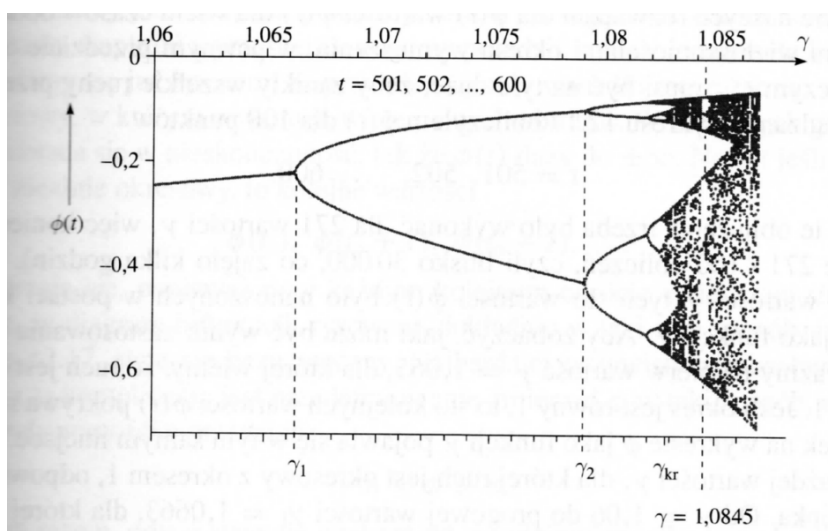
Mechanika nieliniowa i chaos
na przykładzie
Tłumionego Wahadła z Wymuszeniem

$$\ddot{\phi} + 2\beta\dot{\phi} + \omega_0^2 \sin \phi = \gamma\omega_0^2 \cos \omega t$$

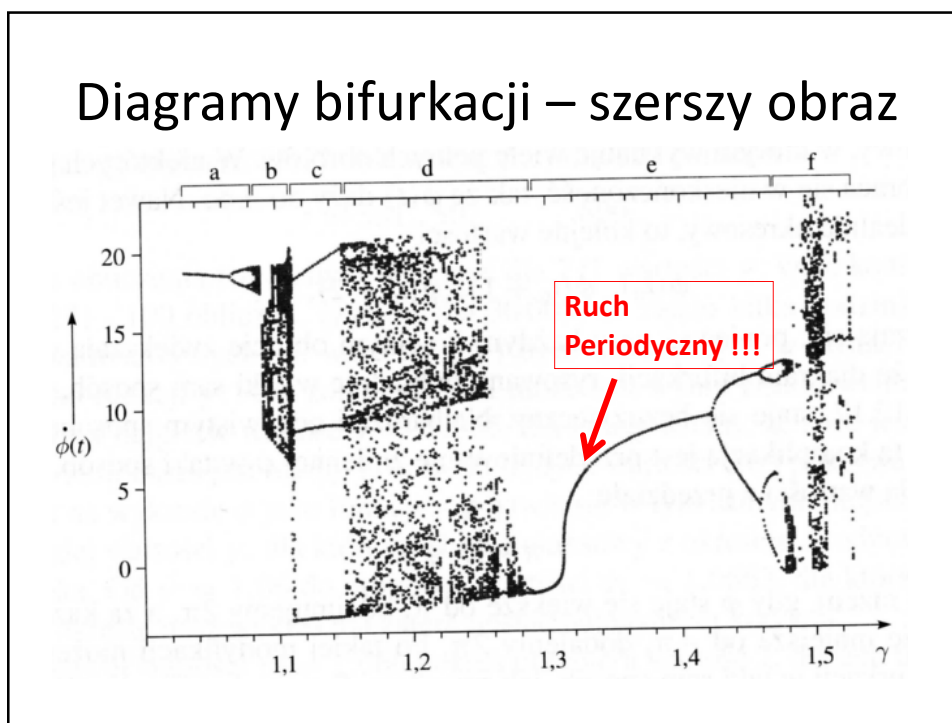
Trajektorie dla różnych wartości
sily wymuszającej

$$\gamma = \frac{F_0}{mg}$$

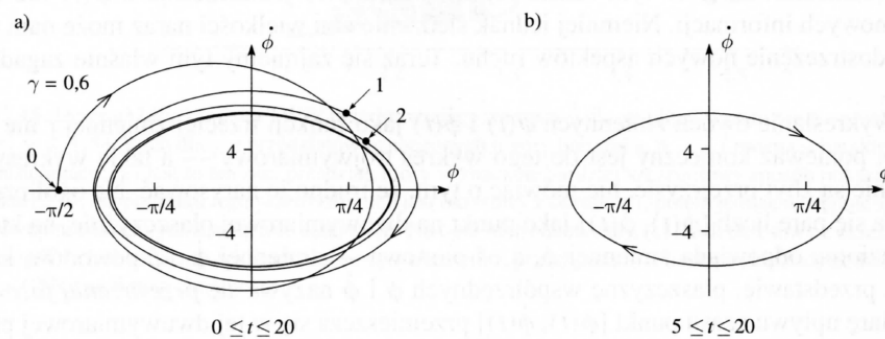
Diagramy bifurkacji

Diagramy bifurkacji – szerszy obraz

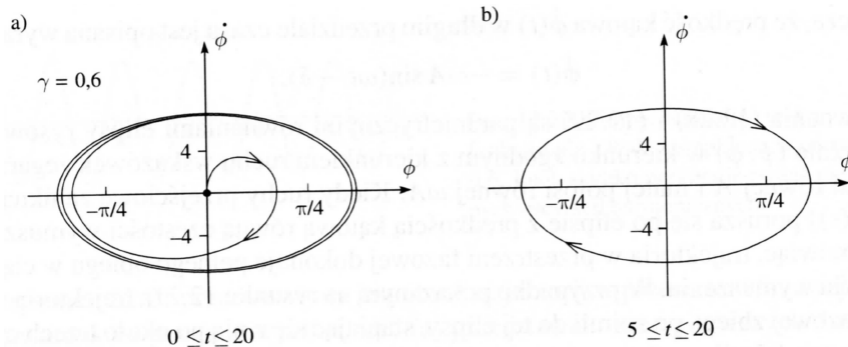
Trajektorie w przestrzeni fazowej

Trajektorie ma kształt zwiijającej się spirali i zbiega do atraktora o okresie 1 (okresie siły wymuszającej)

$$\phi(t) = A \cos(\omega t - \delta)$$

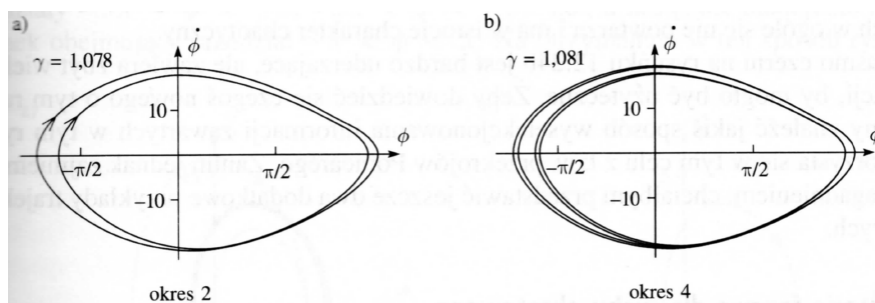
Trajektorie w przestrzeni fazowej (2)

Inne warunki brzegowe niz poprzednio !

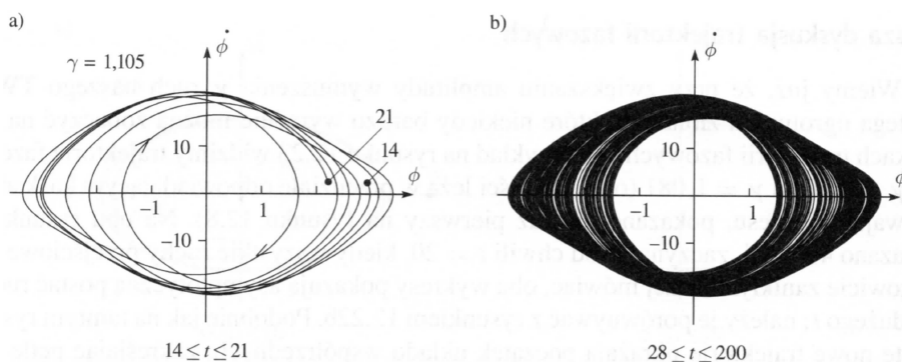
Ten sam atraktor !

Trajektorie w przestrzeni fazowej (3)

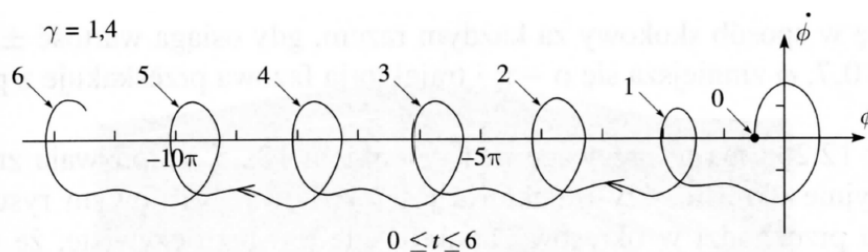
Ruch okresowy z wielokrotnoscia okresu siły wymuszającej

Trajektorie w przestrzeni fazowej (4)

Ruch chaotyczny (chaotyczny atraktor)

Trajektorie fazowe dla ruchu obrotowego

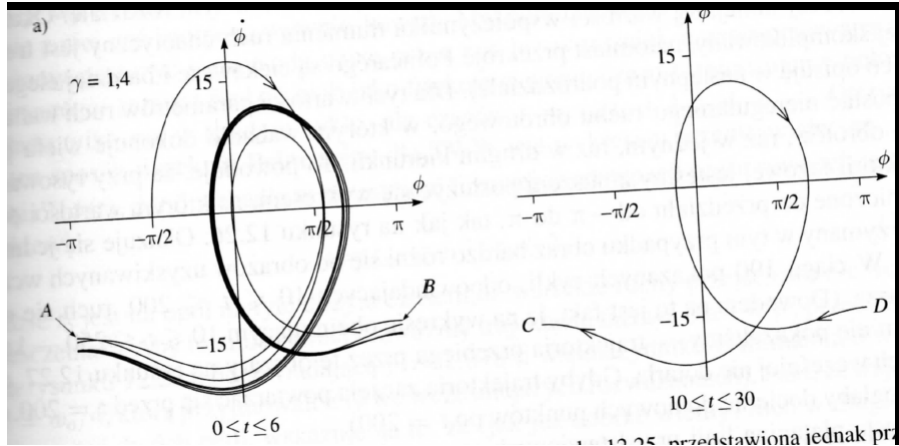

Trajektoria fazowa TWW dla $\gamma=1.4$ obejmująca 6 pierwszych cykli wymuszenia

Trajektoria przedstawia ruch obrotowy, w którym ϕ zmniejsza się o 2π w każdym cyklu wymuszenia

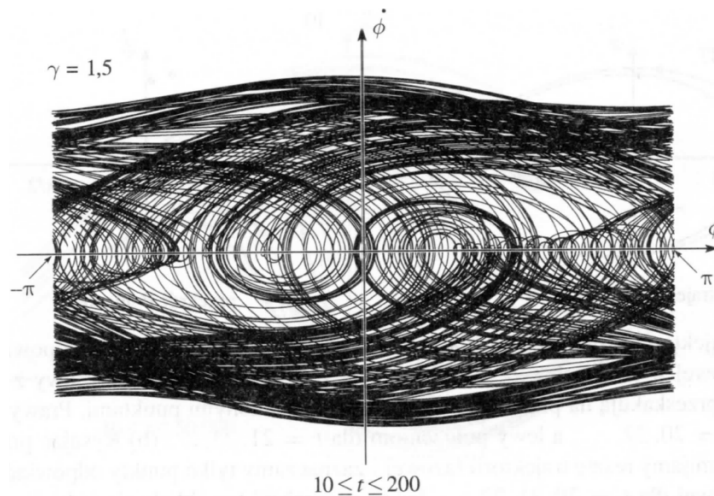

Trajektorie fazowe dla ruchu obrotowego

ϕ zredukowane do obszaru $-\pi < \phi < \pi$

Trajektorie fazowe dla ruchu obrotowego

Chaotyczna trajektoria fazowa

Odwzorowania logistyczne

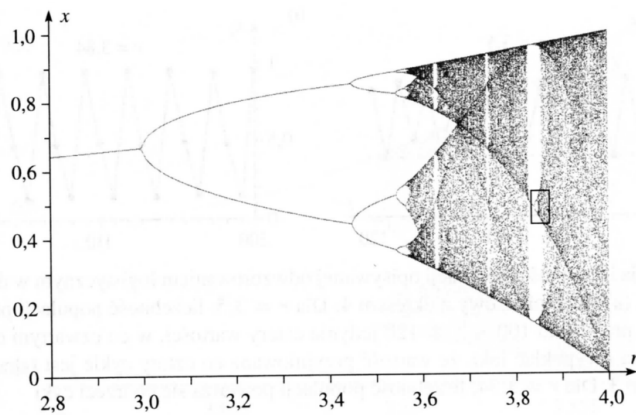

Diagram bifurkacji dla odwzorowania logistycznego

$$x_{t+1} = f(x) = rx_t(1 - x_t)$$

Odwzorowania logistyczne

Problemy mechaniki $q(t)$, gdzie t zmienną ciągłą

Jakkolwiek czasami wygodnie 'dokonać' obserwacji' w dyskretnych punktach czasu

Np. entymologzy chcą znać liczebność populacji owadów w określonych chwilach czasu (np. raz do roku)

$$\text{np. } n_{t+1} = f(n_t)$$

$$x = \frac{n}{N} \quad x - \text{względna liczebność populacji}$$

N - maksymalna możliwa liczebność populacji

$$x_{t+1} = f(x_t) = r x_t (1 - x_t)$$

r - parametr tempa wzrostu

Rola atraktora petni punkt staty odwzorowania

$$x^* = f(x^*)$$

Stabilność punktów statych

$|f'(x^*)| < 1$, x^* jest stabilnym punktem statym i petni rolą atraktora

$|f'(x^*)| > 1$ x^* jest niestabilnym punktem statym i petni rolą punktu odpychającego

Punkt staty może być stabilny lub niestabilny w zależności od r

Choć nie jest to układ mechaniczny, to jego ewolucja ma wiele cech wspólnych z ewolucją wieliniowych układów mechanicznych.